

ӘОЖ 81'1-027.21

FTAXP 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.011>

ҰЛТТЫҚ БОЛМЫС ПЕН МӘДЕНИЕТ КӨРІНІСІ: САН ЕСІМДІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР КОНТЕКСТІНДЕ (ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

*Мулкаманова А.Ж.¹, Салихова А.З.²

^{*1} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

² Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімді фразеологизмдердің айырмашылықтары мен ерекшеліктері талданады.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – аталған тілдердегі сан есімді фразеологизмдерді ұлттық мәдени-танымдық сипаты негізінде зерттеу.

Жұмысымыздың негізгі бағыттары – салыстырмалы, салғастырмалы тіл білімі, лексикология, фразеология, лингвомәдениетану секілді ғылым салаларының аясын кеңейту.

Зерттеу жұмысымыздың ғылыми маңыздылығы – әр ұлтқа тән фразеологизмдердегі ұлттық құндылықтардың негізі ретінде зерттеу – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын, ұлттық танымды, сондай-ақ мәдениетаралық түсіністікті тереңірек зерделеуге мүмкіндік беретін өзекті ғылыми бағыт. Бұл зерттеу тек тіл саласына ғана емес, сонымен қатар этнолингвистика, мәдениеттану, аударматану салаларына да маңызды үлес қосады.

Зерттеу әдіснамасы ретінде мақалада салыстырмалы және салғастырмалы, лексикографиялық әдістер қолданылады. Сан есімді фразеологизмдерге семантикалық тұрғыда талдаулар жасалады.

Сан есімді фразеологизмдерді үш тілде зерттеу нәтижесінде мынадай қорытынды жасалды: Жалпы қазақ-орыс-ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер қоры кең ауқымда зерттелгенімен, көрсетілген тілдердегі сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдердің тілдегі көрінісін, ортақ тұстарын, дара белгілерін, тұрақты тіркес ретінде тілде қалыптасуының себеп-салдарын салғастыра зерттеу - отандық тіл білімінде әлі қолға алына қоймаған тың дүние екені анықталды. Сонымен қатар жалпы адамзаттық және ұлттық ерекшеліктерді анықтауға негіз болды. Әр тілдегі фразеологизмдер арқылы халықтың дүниетанымдық ерекшелігін салыстыруға мүмкіндік туады.

Бүгінде тіл білімінің жаңа бағыттары бойынша жүргізіліп жатқан зерттеулер жеткілікті болғанымен, аталған мәселені салыстырмалы, салғастырмалы тұрғыда зерттеу сан есімді фразеологизмдердің зерттелу құндылығын көрсетеді. Мақаланы жоғары оқу орындары оқу үдерісінде оқытылатын «Салғастырмалы тіл білімі», «Аударманың лингвистикалық мәселелері» пәндеріне теориялық және практикалық материал ретінде пайдалануға болады.

Зерттеу қорытындысының практикалық маңызы - қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімді фразеологиялық бірліктерді салыстыру нәтижелері үш тілдегі фразеологиялық бірліктердің ұлттық мәдени өмірімен байланысын түсінуге, олардың мағыналық, құрылымдық ерекшеліктерін саралауға, негізгі типологиялық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: сан есімді фразеологизмдер, фразеологиялық бірліктер, тұрақты тіркестер, нумеративтер, ұлттық мәдениет, мәдени-таным, лингвомәдениеттану, семантика

Кіріспе

Аталған мақалада жоғарыда атап өткеніміздей, сан есімді фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени сипаты зерттеу. Сондықтан олардың семантикасын, этимологиясын, фразеологиялық бірліктерінің қолданылу аясын саралау, сандарға қатысты ұлттық дүниетанымның қалыптасуын анықтау маңызды болғандықтан сан есімді фразеологиялық бірліктерді талдау қажеттілігі туындап отыр. Сан есімді тіркестерді біз фразеологизмдер мен мақал-мәтелдерде кездестірдік. Себебі қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімнен тұратын фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы және салғастырмалы әдістер арқылы зерделеу сөздердің мағынасы мен қалыптасу, даму жолын айқындауға үлкен мүмкіндік береді.

Әр түрлі мәдениеттердегі қазақ, орыс және ағылшын мәдени және шартты сандарды көрсететін сандарды қолдануды салыстыру өзекті және перспективалы болып табылады. Алғаш рет жүргізілген мұндай салыстыру осы мәдениеттер үшін жалпы және жеке сандық артықшылықтарды ғана емес, сонымен қатар белгілі бір санның танымалдығы мен танымалдылығының генезисін анықтауға мүмкіндік беретін логикалық, тарихи, мәдени, діни және тұрмыстық өзара әрекеттесу немесе олардың дербестігі аймақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Бір тілді немесе онымен байланысты тілдерді зерттеуден тыс жеткілікті танымал материалды (сандары бар фразеологиялық бірліктерді) шығару осындай зерттеудің әдістемесі мен нәтижесін едәуір байытады.

Осылайша бұл мақаланың мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің фразеологиялық бірліктерінде сандарды қолданудың салыстырмалы сипаттамасы, аталған тілдердің фразеологизмдерінде нақты сандарды қолдану ерекшеліктерін зерттеу, жергілікті этникалық мәдениеттердің ұлттық ерекшелігін көрсетудегі сандардың рөлін анықтау және сандардың қасиетті генезисін құру болып табылады.

Тіл білімінде сандардың тек сандық мағынаға ғана ие болып қоймай, белгілі бір ұғымға ие болатын сандарға терминдік атау берілуі жайлы ғылыми ортада пікір қайшылықтары кездеседі. Мысалы, Дмитриев *нумеративтер* деген атау ұсынса, Дыренкова *сметтік сөздер*, ал Кононов түсіндірмелік немесе *штучные числительные* деп атауды дұрыс санайды. Осы аталғандардың ішінде ең көңілге қонымдысы – **нумератив** термині.

Себебі **numerate** деген сөз ағылшын тілінен аударғанда санмен белгілеу немесе таңбалау деген мағынаны береді.

Фразеологиялық бірліктердің көпшілігі қоршаған шындықты бақылау процесінде пайда болды. Фразеологиялық бірліктерді құру процесі екі кезеңнен тұрады. Бірінші кезең-сөзде жасалған белгілі бір дыбыстар мағынаға ие болады. Екінші кезеңде сөздікте әрқайсысының өзіндік мағынасы бар бірнеше сөзден тұратын хабарлама фразеологиялық бірліктің құрамдас сөздерінің кез келгенінің мағынасынан айырмашылығы тең емес жаңа мағынаға ие болады [1, 77 б.].

Фразеологизмдердің жасалуына ұйытқы болатын сөздердің бір тобы – сан есімдер. Фразеологизмдер құрамындағы сан есімдердің қолданысына І.Кеңесбаев: «Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым-түсінігімен, салт-санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизмдер ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес», - дейді [2, 612 б.]. Сан есімдер жеке дара айтылған кезде, абстракт сандық ұғымдардың атаулары ретінде қолданылады. Олардың нақты мағыналары өзге сөздермен қарым-қатынасқа түскенде ғана айқындалып отырады.

Жалпы дүниені тану мәселесіне байланысты ескілікті наным-сенім түрлерінің тілдік көріністері әсіресе сан атауларымен келген тұрақты сөз оралымдарында өте көп кездеседі. Екі оттың ортасында қалу; Жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар.

Фразеологизмдердің жалпы сан есімді сыңарлары туралы зерттеген Алтынай Елешева: «Фразеологизм құрауда әсіресе «бір» және «екі» сан есімдері актив қолданылады. Фразеологизмдер құрамында сондай-ақ «төрт», «бес», «алты», «жеті», «қырық» сан есімдері де жиі қолданылады. Ал жинақтық, бөлшектік, реттік сан есімдер фразеологизм құрауға қатыспайды десек те болады» - деп фразеологизм жасауға негізгі арқау болатын сан есімдерді шегелеп береді.

Сан есімдердің фразеологизмдер ішінде ұйытқы бола алу қабілеті жөнінде Исмет Кеңесбаев сөздігінде келтірген. «Тұрақты сөз тізбектерінің біраз бөлігі сан есімдердің төңірегіне топталып жүреді. Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым- түсінігімен, салт санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизм ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес. Мысалы, жеті ғылым тілін біледі (жеті ғаламның тілін біледі), қырық ру дегендерде нақты саннан гөрі әйтеуір «көп» деген ұғым бар.

Орыс тіл білімінде фразеология бойынша үлкен еңбек жасаған В.Н. Телия «Тарихи тұрғыдан қарағанда фразеология мен синтаксистің байланыстылығы өзінен-өзі түсінікті. Өйткені фразеологиялық оралым (тұрақты тіркес ұғымын ол кісі осылай айтады) белгілі бір сөз тіркесінің немесе сөйлемнің негізінде жасалынған» дей келе, келесі ғалымның мынадай пікірін келтіреді: «Фразеология связана с синтаксисом не менее тесными узами, нежели с лексикой... фразеологизмы создаются не на базе слов

(лексем), а на базе словосочетаний (а так же сочетаний слов и предложений) следовательно, не лексика, а синтаксис является той строительной площадкой, на который идет бесперерывный процесс фразеобразования [3, 17 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада қазақ, орыс, ағылшын тілдеріне қатысты сан есімді фразеологизмдерді зерттелгендіктен салғастырмалы әдіс қолданылса, белгілі бір тілде олардың қалыптасуын зерделеуде салыстырмалы әдіс қолданылды.

Сан есімді фразеологизмдерді жүйелеп және оның мағынасын анықтау барысында лексикографиялық әдіс қоса пайдаланылды. Лингвомәдени, этнолингвистикалық талдау арқылы ұлттың дүниетанымына, салт-дәстүріне, наным-сеніміне байланысты фразеологизмдер талданды. Мақаланың теориялық тұжырымындарын айқындауда анализдеу әдісі, семантикалық талдау әдісі, сипаттамалы әдіс, фразеологизмдердің қалыптасуына қатысты тарихи-салыстырмалы, тарихи-салғастырмалы әдіс-тәсілдер қолданылды.

Талқылаулар және нәтижелер

Әр тілде мазмұны мен синтаксистік функциясы бойынша сөзге тән болатын тұрақты тіркестер бар. Бұл тіркестер белгілі бір құрылымы мен семантикалық жүктемесі бар полилексемалық тілдік бірліктерге жатады. Фразеологиялық бірліктер (ФБ) адамдардың қоршаған әлем туралы түсініктерін көрсетеді. Әр тіл өзінің ерекше фразеологизмімен ерекшеленеді, бұл халықтың тұрмысының, әдет-ғұрпының, мәдениеті мен менталитетінің бірегейлігімен байланысты. Фразеологиялық бірліктер құбылыс ретінде қарым-қатынас қажеттіліктері үшін, эмоцияларын, сезімдерін көрнекі түрде білдіру, іс-әрекеттерге, процестер мен құбылыстарға жарқын және бейнелі сипаттама беру үшін экспрессивті құралдарды құру қажеттілігінен туындады. Фразеологизмдер әлемнің ұлттық бейнесін көрсетеді.

Халқымызда киелі саналатын бір шоғыр сан бар. Ондай сандар тілімізде де сақталған. Қазақ ұғымындағы киелі сандардың қатарына үш, бес, жеті, тоғыз сияқты онға дейінгі тақ сандар жатады. Әр мәдениетте өзіндік сандар символикасы бар және сол сандарда сол мәдениеттің өзіне тән сенімі, әдет-ғұрпы, өмірлік дүние-танымы туралы ерекше ұғым бедерленген. Соның ішінде қазақ мәдениетінде «үш», «жеті», «тоғыз», «қырық», «он үш» сандары ерекше мәнге ие болып есептеледі.

«Үш» түркі халықтарында, соның ішінде қазақ халқында қасиетті сан болып есептеледі. Мысалы: «үш би», «үш бәйтерек», «үш артық», «үш жамандық» - деген сияқты. Халқымыз әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген. Сондай-ақ әр санды орнына, маңызына қарай қолданған. Әр санның мақсаты мен мағынасы болатынын сезген, түйсінген.

«Жеті» көшпенді қазақ мәдениеті үшін өте қастерлі сан. Жеті санымен байланыстырылып айтылатын ұғым дәстүрімізде де, тілдік мәдениетімізде де көп сақталған. Соның бірі — жеті амал. Жеті амалға табиғат құбылыстарын

жатқызады. Одан кейін, «жеті ғашықты» айтамыз. «Жеті жарғы» деген Атазаңымыз тағы бар. Жеті санымен бірге айтылатын сөздің тағы бірі — «Жеті жетім», «Жеті жоқ» деген сөздер бар. «Жеті қазына», «Жеті мүше», «Жеті тылсым», «Жеті жұт» сияқты тілімізде, қазақтың тұрмыс-салтында сақталған әдет-ғұрыптық атаулар өте көп.

«**Тоғыз**» бұл сан араб мәдениетімен, дінмен байланысты енген. Сондықтан халқымыз: «Тоғыз ай, тоғыз күн бала көтеру», «Тоғыз әйелдің толғағы бір күнде келіпті», «Тоғыз жолдың торабы», «Тоғыз қабат торқа кию», «бір тоғыз, екі тоғыз, үш тоғыз (құдалықта орындалатын дәстүр) сияқты сөздер тегін шықпаған болу керек.

«**Он екі**» сандар әлемінде қытай мәдениетінен енген бір дүние бар. Ол - «он екілік жүйе». Қытайлар ерте ғасырларда «он екілік жүйені» қазақтарға ұзатқан қыздарымен бірге сыйлаған. Қазіргі бүкіл әлем қолданып жүрген бір жылдағы он екі айлық жүйе, сағаттағы он екілік жүйе» - міне осы.

«**Қырық**» қазақ мәдениетінде құдіретті сан. Қырықтың басқа сандардан ерекшелігі – «оның соқралдық мәні шамандықтардан бастау алады» - деген зерттеу бар. Өйткені, шамандық сенім бойынша, адамды қырық күн бойы емдеу, қырық түрлі шөпті араластырып жасаған дәрі ішкізу, оны қырық күн бойы ішу деген сияқты ислам дініне дейін қырық санына деген сенім мәдениетімізге тастай сіңген.

Негізі сан есімдерден болған фразеологизмдерді талдай келе, қандай сандардың тілдік мәдени бірліктерде жиі қолданылғандығын байқауға болады. Статистикалық жағынан «бір», «он», «қырық», «мың» сан есімдері негіз болған тұрақты тіркестерді жиі кездестірдік.

Сонымен қатар сан мәнді тіркестерде «бір» саны көбінесе мөлшер мәнін білдіретін сөздермен тіркесіп келеді. Мысалы, *бір шөкім, бір жұтым, бір шымышым, бір уыс, бір жапырақ, бір қайнатым, бір асым, бір құлаш, бір үзім т.б.*

Әр санның дүниетанымда өзіндік мағынасы бар деуге болады, сол сияқты «жеті» саны қазақ дүниетанымында киелі сан болып саналғандықтан, ол көбінесе қазақ салтына, ырым-тыйымдарына, дәстүрлеріне байланысты танымдық мағына білдіретін сөздермен тіркесіп келеді. Мысалы, *жеті ата, жеті нан/жеті шелпек, жеті қазына, жеті амал, жеті жұт т.б.*

Тағы бір айта кететіні, қазақ дүниетанымында мың санының есептік сан атауынан бөлек, қыруар көп, өте көп, асып-тасқан молшылықты білдіретін мағыналары бар. Мың санының өте көп мағынасында қолданылуынан туындаған тұрақты тіркестер де, бейнелі тіркестер де өте көп. Мәселен, *сан мың сынақ, мың сан ойлар, мыңдаған шаруа, мың құбылу, аллага мың да бір шүкір, бірдің кесірі мыңға, білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар.* Аталған тілдік қолданыстарда мың нақты есептелген сандық көрсеткіші айқын мың ретінде емес, «көп» мағынасында қолданылады. Мұндағы мың саны қазақ дүниетанымындағы көптіктің жоғарғы шегі мыңмен белгіленетінін аңғартады.

Қазақ тіліндегі сандық фразеологизмдерді зерттеу барысында талдау үшін біз шығарма мазмұнынан алдық. Мысалы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы

шығармаларындағы сан атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер: *Махаббат үміткер боп бір Алладан; Болмаса бір құдайдан үміт-қуат; Бір Алладан басқадан күдер үзіп.*

Ақын дүниетанымы бойынша **Бір** – бұл тек Аллаға тән. Сонымен қатар **бір** саны белгілі бір бүтіндік, бірлік пен өркениеттікті білдіреді. Бір күдірет – он сегіз мың ғаламды жатарушы жалғыз Алла, бүкіл дүниені, адамзат пен тіршілікті жаратушы жалғыз Алла болса, бір саны жалғыз сөзімен мағыналас келуі түсінікті.

Бір санының халық тіліндегі қолданысы: *бір құдайдың ұрғаны, бір құдайдан тілегенім, бір құдай біледі, бір Алла өзің жар бола көр, бір Аллаға тәуекел.* Мәшһүр Жүсіп пен халық тіліндегі **бір** сан атауының прагматикалық қызметі бірдей. Бір санымен келген фраземалардың тіркесімділік қасиеті өте шектеулі екендігін Мәшһүр Жүсіп шығармалары арқылы да аңғаруға болады.

Екі саны – жұп сан болғандықтан, тұрақтылық, жұптылық символы болады. Мәшһүр Жүсіпте: *Жүзінде екі дүние кемдік көрмей, Құдайы қайда барса, медет болар; Екі дүние нұры – ғылым.*

Осындағы **екі дүние** - діни ұғым. Бірі – тірліктегі кез, бұл – жалған дүние, екіншісі – адам қайтыс болғаннан кейінгі кез, бұл – шын дүние. *Екі дүние* тіркесін басқа да қаламгерлерден кездестіре аламыз (Абай, Шәкәрім) және діни коннотацияда жұмсалғанын байқадық.

Мифологиялық түсінік бойынша, әлем **үш** қабаттан тұрады: аспан, жер, жер асты. Сондай-ақ **үш** саны өткенді, қазіргіні, болашақты білдіреді. Қазақ халқы түрлі құбылыстарға баға беріп, олардың кейбір қасиеттеріне ерекше көңіл бөліп, бақылау жасаған. Тілімізде *үш жұрт, Үш Жүз, үш күндік пәни, үш қайтара сәлем беру, ер кезегі үшке дейін, үш қайнаса сорпасы қосылмау,* т.б. сияқты тұрақты тіркестер бар.

Мәшһүр Жүсіпте: *Жұрт есіркеп үш қат бөз орамаса, Киімің жоқ кететін тағы киіп. Үш қат бөз* фразалық байлаулы мағынадағы тіркесін пайдаланып, ақын жалған дүниеде қанағатшыл болу керектігін айтқысы келеді, адам баласы қанша бай болса да, бақиға тек үш қат бөз оранып кететінін айтады.

Үш жұртты өткізіпсің, ойлап тұрсаң (Мәшһүр Жүсіп).

Ақынның *үш жұрт* деп отырғаны халық қолданысындағы – өз жұрты, нағашы жұрты, қайын жұрты емес. Осы өлеңінде қаламгер адам өмірінің үш кезеңін, яғни, балалық шақ, жастық шақ, қарттық шақты айтады. Бұл ақынның өзіндік ерекшелігі, дүниетанымдық қабілеті болып табылады.

Төрт санының символикалық мәні қазақ танымында тұрақты бүтіндікті білдіреді.

Мәшһүр Жүсіпте: *Молайып төрт түлігі санға жетсе; Жатады төрт құлақта өлген адам; Бірден кеп төрт аяғы үйлескен соң; Төрт түлік төңірегі сай адамға; Дүниенің төрт бұрышына құлаш жайған.*

«Төрт құлақта» фразеологизмі барлығымызға бірдей таныс емес. Аталған фразеологизмінің семантикасы – зираттың төрт бұрышы екенін

аңғартады, ал «төрт аяғы үйлесу» тіркесі халықтағы «төрт құбыласы түгел» тіркесімен мағыналас екенін аңғарамыз.

АЛТЫ санының қатысуымен жасалған фразеологизмдер: *Алты Алашқа жайылған Мәшһүр атым; Болмаңыз алты ауызды, дін-мұсылман және т.б.* Аталған фразеологизмдер халық қолданысында бар және көптеген қаламгерлердің шығармаларында да қамтылған.

Жеті саны қазақ халқы үшін өте киелі сан. Ол діни түсініктермен де өте тығыз байланысты. Себебі Алла барлық жанды және жансыз заттарды жеті күнде жасап бітті деген түсінік бар. Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінде: *Жеті қат көк қуанып, қойнын ашты; Жаралған жеті күннің бәрі бірдей; Жеті ықылымға қазақтың атын шапқан.*

Жеті қат көк фразеологизмінің коннотациясы бойынша Мәшһүр Жүсіп пен Рабғузидің айтқандарында сәйкестік бар. Екі ақын да «Ол сондай Алла, жеті аспанды қабат-қабат жаратқан»,—делінген Құран аятына сүйенеді. Ғылымда аспан қабаты тропосфера, тропопауза, стратосфера, стратопауза, мезосфера, термосфера, экзосфера сияқты қабаттардан тұратыны дәлелденген.

Қазақтың ұлттық танымында *жеті* саны ғалам құрылымының символы болып табылады. Сан есімдер ұйытқы болған тұрақты тіркестердің бойында халық санасындағы мифтік, магиялық түсініктер мен танымдар сақталған. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы халық таным-түсінігі бойынша қалыптасқан фразеологизмдерді шығармаларында қамти білген және өзіндік қолтаңбаларын да қалдыра білген. Ақынның фразеологизмдерді жаңартып жұмсау тәсілі, халық тілі үлгісімен жасалған, өз қаламынан шыққан қанатты сөздері қазақтың ауыз әдебиеті тілімен ұштасып жатқандығын дәлелдейді және қазақ фразеологиясын байытуға қосқан үлесі болып табылады [4, 22 б.].

Фразеологизмдер көкейге қонымды, ықшам, ұтқыр да ұтымды сөз өнерінің тілдік және поэтикалық санатына жатады. Айшықты сөз өнерінің басым көпшілігі халықтың тұрмыс тіршілігіне, салт-дәстүріне, әдет-ғұрпына, діни, наным-сенімдеріне байланысты пайда болған. Олардың құрылымын, тілде қалыптасу кезеңдерін тұрақталу негіздерін зерттеу, атап айтқанда, оқырман қауымды оның тілдік табиғатынан хабардар етіп қоймай, сонымен қатар этнос өмірімен байланысып жатқан тұтастығымен, этнолингвистикалық, экстралингвистикалық факторларымен қызықтырады.

Сан атаулары - өте ерте заманнан келе жатқан сөздер, оларды барлық көне жазба ескерткіштерден кездестіруге болады. Сан есімдердің көнелігіне байланысты тілдегі барлық сан атауларының қалай жасалғаны көріне бермейді. Кез келген тілдің байырғы сөздік қорына енетін сан атаулары - ақиқат болмыстың өзінен, өмір шындығынан алынған, адамзаттың нақты заттардың өлшем-мөлшерін айыру қажеттігінен туындаған, тарихи тамырын тым көнеден алатын сөздер. «Адам баласынан он саусақ арқылы алғашқы арифметикалық операцияларды жүзеге асыруы еркін шығармашылық ақыл-ойдың жемісі емес. Санай білу үшін, санауға болатын заттардан тыс, адамда

осы заттардың басқа да қасиет белгілерін олардың санынан ажырата білу қабілеті болу керек, ал бұл қабілет ұзақ мерзімдік іс-тәжірибеге негізделетін тарихи дамудың нәтижесі» [5, 8 б.].

Сан есім негізінде жасалған фразеологизмдер тек қана материалдық немесе рухани мәдениеттің нақты көріністерін ғана танытушы бірліктер емес, олар сонымен бірге ұлттық болмысты, дүниетанымды көрсетін таным бірліктері - концептілерді құраушы тілдік бірліктер болып табылады, яғни, сандар дүниені танудың құралы, сол танымды жинақтаушы таңба, сол жиналған ақпараттың реттеп, ұрпақтан- ұрпаққа жеткізетін дайын білімнің кілті деуге де болады. «Фразеологизмдердің ішінде кейбір сөздер семантикалық жағынан ерен байқалып түп қазық есебі қызметін атқарады да, бірнеше ондаған фразеологиялық бірліктерде қайталап келіп отырады. Оны «ұйытқы сөз» деп атаған. Осындай ұйытқы сөздердің табиғатын, себеп-салдарын, тематикалық топтарын өз алдына дара тексерудің маңызы зор», сан есімдердің көмегімен жасалған тұрақты сөз тіркестерін фразеологияда сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер деп атау үрдісі қалыптасқаны белгілі.

Фраземажасамда негізгі рөл атқаратын сөзді зерттеушілер әр түрлі атап жүр. Орыс ғалымдары Н.А.Власова - «общий лексически константный и семантически господствующий компонент», О.С.Ахманова - «опорная семантема», «лексический инвариант», Л.К.Байрамова - «опорное слово», Ю.А.Гвоздарев - «стержневой член», ағылшын ғалымдары - «a keyword», «a headword», «a strong word in the idiom», қазақ фразеологы І.Кеңесбаев «ұйытқы сөз» деп атады.

Қазақ-ағылшын фразеологизмдерінің тың жатқан, арнайы зерттеуді қажет ететін үлкен бір арнасы сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер болып саналады. Қазақ тілінің рухани мәдениет лексикасын құрайтын бір бөлшегі - сан есім қатысқан сөз тіркестері, тұрақты тіркестер. Сан есім қатысқан фразеологизм деп - ұйытқы сөзі сан есімнен келетін фразеологиялық бірлікті айтамыз. Сан есімдердің тұрақты тіркестерде ұйытқы болу қасиеті басқа сөздермен келген тұрақты тіркестер сияқты емес, бұл сандар сан-мөлшерлік қызметін көп жағдайда жойып алады. Олар белгілі бір нәрсе, құбылыстардың ұғымдық символы ретінде қолданылады. Ағылшын және қазақ тіліндегі сандық фразеологизмдердің қалыптасуы қос халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктері, тұрмыс салт, діни наным-сенімдерге байланысты пайда болып, әр халықтың рухани байлығын, рухани өмірін суреттейді.

Алайда қазақ тілінде сан есімнің қатысуымен жасалған фразеологизмдер кейбір еңбектерде сөз болғанмен, этнолингвистика тұрғысынан арнайы әлі қарастырылған емес. Көптеген ғалымдар сан есім қатысқан фразеологизмдерді әр аспектіде, әр қырынан зерттеу жүргізіп, сандардың өзіндік ерекшеліктерін ашуға тырысты. Сондықтан да сан есім

қатысқан фразеологизмдердің табиғатын ашуда бірізділік жоқ деп айта аламыз.

Сан есім - фразеологизм жасауда көп кездесетін сөз табының бірі. Сан есім фразеологиялық единица құрамында лексика-семантикалық жағынан бүтін бір единицалық мәнге ие болып, синтаксистік тұрғыдан күрделі бір мүшенің ғана қызметін атқарады және жеке қолданылады [6, 11 б.]. Жалпы дүниені тану мәселесіне байланысты ескілікті наным-сенім түрлерінің тілдік көріністері әсіресе сан атауларымен келген тұрақты сөз тіркестерінде өте көп кездеседі.

Сандардың фразеологизмдер құрамындағы мағынасы мен фразеологизмдердің жиынтық мағынасына сипаттау үшін, ең алдымен, сан есімнің дербес тұрып, заттың санын, өлшем, мөлшерін атайтын басты атауыштық мағынасына зер салу керек. Сондықтан да сан есім категориясын жеке сөз табы ретінде қарастырып, олардың жасалу жолдарын, сөзжасамдық жүйесін, семантикалық топтарын танытуға бағытталған С.Е.Малов, Н.А.Баскаков, И.Г.Добродомов, А.Н.Кононов, А.А.Юлдашев, Ғ.Айдаров, Н.Кеңесбаев, Н.Оралбаева, Ә.Хасенов сияқты ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Қазақ тілінде сандарға негізделген фразеологизмдер құрамында сан есімнің барлық семантикалық топтары орын алғанымен, реттік, есептік, жинақтық сан есімдер «ұйытқы» компоненттік қызметте жиі қолданылатыны байқалды. Сан есім сөз табының негізін құрап, сан есімнің басқа семантикалық топтарының жасалуына да арқау болатын есептік санда нақтылы сандық ұғымды білдіреді.

Сан есімдер фразеологизм жасауға ұйытқы болып, басқа сыңарлармен топтаса отырып, бастапқы сандық ұғымнан көп жағдайда алшақтайды да, абстракцияланып кетеді. Сол сияқты сан есімдердің фразеологизмдер ішінде ұйытқы бола алу қабілеті жөнінде І.Кеңесбаевтың сөздігінде арнайы көрсетілген. «Тұрақты сөз тізбектерінің біраз бөлігі (фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, т.б.) жеті тоғыз, қырық сияқты бірқыдыру сан есімдердің төңірегіне топталып жүреді. Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым-түсінігімен, салт-санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизм ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес. Мысалы, *жеті ғылым тілін біледі (жеті ғаламның тілін біледі), қырық ру* дегендерде нақты саннан гөрі әйтеуір «көп» деген ұғым бар». Ал қазақ тіліндегі фразеологизмдердің жалпы сан есімді сыңарлары туралы зерттеген А.Елешева: «Фразеологизм құрауда әсіресе «бір» және «екі» сан есімдері актив қолданылады. Фразеологизмдер құрамында сондай-ақ «төрт», «бес», «алты», «жеті», «қырық» сан есімдері де жиі қолданылады. Ал жинақтық, бөлшектік, реттік сан есімдер фразеологизм құрауға қатыспайды десек те болады» - деп фразеологизм

жасауға негізгі арқау болатын сан есімдерді атап көрсетеді [7, 42 б.].

Санесімдерден тұратын фразеологизмдер, жалпы сөз тіркестер қаншама зерттелі келе жатса да, оның күрделі табиғатына тән заңдылықтардың қыры мен сыры қазақ тілінде түгел ашылды деп айтуға болмайды. Оның бір қыры сандардың өзіндік қасиетіне, яғни киелі сандарға байланысты екені анық көрінеді.

Сан есімдердің ішінде кейбір сандар сандық мәнімен қатар басқа мағынада қолданылуымен ерекшеленеді. Мұндай жағдай, әсіресе осы сандардың тұрақты тіркестерде, аңыз-әңгімелерде, жыр-дастандарда, салт-дәстүрлерде және басқа дүниетанымға байланысты қолданылғаны байқауға болады. Сонымен бірге бұл құбылыстың тарихы да арыда жатқаны байқалады және халқымыздың өзіндік дүниетанымдарынан, тұрмыс-салт ерекшеліктерінен туындаған түрлі тілдік деректер мол сақталған. Бұл ретте В. А. Гордлевский мысалы «Алтай тілдеріндегі сан атауларының өзі халықтың рухани мәдениеті мен тарихына, ұлттық дүниетанымына байланысты шыққан» деп жазады. Демек, қазақ тіліндегі сан есім қатысқан фразеологизмдердің басым көпшілігінің пайда болуы сан атауларының өзіндік ерекшеліктеріне байланысты. Сондықтан жұмыстың өзектілігі, міне осы сан есім қатысқан фразеологизмдерге таза тілдік факты ретінде ғана емес, этнолингвистикалық тұрғыдан, яғни тілдің атқаратын танымдық қызметі жағынан алып, қарап, зерттеу жүргізуге байланысты. Сан есім қатысқан фразеологизмдер өте көп, солардың ішінде әсіресе халқымыздың рухани ескіліктеріне, мифологиялық наным-сеніміне ерекше көңіл аударады. Сан есімдердің зерттелуі XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басына дейін созылуы (W.E. Collinson, Keith Ellis, J.R. Hurfold, K. Menninger), шет тілдеріндегі сан атауларының осы кезеңге дейін аз зерттелгенінің бірден бір айғағы болып табылады. Сондай-ақ ағылшын тіліндегі сан есімнің сөз табына қатыстылығын зерттеген L. Alexander, S. Greenbaum, J. Lakoff, G. Leech, R. Quirk, J. Svartvik реттік сан есімді сын есімге жатқызса, ал есептік сан есімдерді зат есімге жатқызады [8, 175 б.].

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі сандық фразеологизмдердің қалыптасуын салыстыра отырып, екі тілдің фразеологиялық қорының даму белгілерін ажыратуға мүмкіндік береді.

Ағылшын тіліндегі сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер туралы деректер жинау барысында «Символика и значения числовых компонентов в английских фразеологических единицах» [9, 75 б.] тақырыбындағы бірнеше авторефераттар мен диссертациялық жұмыстарда қаралған. Сонымен қатар, М.И.Польская, В.Р.Багдасарян еңбектерінде ағылшын тіліндегі фразеологизмдерге жалпы түсінік беріліп, соның ішіндегі сандық фразеологизмдердің қолданылу ерекшеліктері, мағынасы, символикалық мәні туралы талдаулар жүргізілген. Аталған жұмыстардың

көтерген мәселесі бір, яғни сандық фразеологизмдерге талдау жасау болғандықтан еңбектердің жалпы мазмұны бір екендігі байқалды. Сондай-ақ, Е.Н.Ясюкевичтің «Особенности английских фразеологизмов, отражающих лингвокультурный концепт «число»» мақаласында ағылшын тіліндегі сандық фразеологизмдердің семантикалық ерекшеліктері берілген.

Е.Н.Ясюкевич сандық фразеологизмдерді саралай келе сегіз мағыналық топтарын көрсетеді:

1) «жаман болу, ыңғайсыз жағдайда қалу»: *to be at sixes and sevens, two of a trade never agree, when two ride on a horse, one must ride behind; a donkey between two bundles of hay*-екі оттың ортасында қалу.

2) «жақсы, керемет болу»: *second to none*-жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар; *to look like a million dollars* «керемет» деген мағынаны білдіреді.

3) «бірдей болу, ұқсас болу»: *on all fours*-сәйкес келу; *to be like two peas*ұқсас болу; *six of one and half a dozen of the other* - еш айырмашылығы жоқ.

4) «көп немесе үлкен болу»: осы топқа жататын фразеологизмдер *nine, hundred* сандар арқылы жасалады: *nine tenth* барлығы дерлік, көбісі.

5) «көп емес шағын болу»: *two by four* - шағын, елусіз; *hundred to one* мүмкіндігі аз, *the three tailors of Tooley Street* - көп халықтың атынан бір ғана адам сөйлеу.

6) «белгілі бір жаста, аймақта немесе жағдайда болу»: *forty-rod lightning, sweet seventeen*.

7) «белгілі бір ортаға тән заттар»: *plus fours, the third degree, the first reading, the third house, forty winks, the sixth sense, the fourth estate, the four hundred*.

8) «барынша күшті, жылдам болу»: *like sixty* - шапшаң, үлкен жылдамдықпен; *to go nineteen to the dozen in two twos* - дәл қазір; *for all one is worth* - бар күшімен; *to put one's best leg first* - мез жүру; *nine times out of ten*.

Ағылшын тілінде *hundred, thousand, million* сандары екі жақты ұғымды білдіреді, яғни, сөйлемде сандық ұғымды да, заттық ұғымды да білдіреді.

Олар кез келген сөз табымен тіркескенде түрлі мағынаны білдіреді. Осы сөздерге семантикалық талдау жасалғанда сан есім ретінде төмендегідей сандық ұғымды білдіреді: 1) нақты сандық; 2) жуықталған. Нақты сандық мағына белгісіздік артиклімен қолданысқа түскенде мағынасы көмескіленеді (*a hundred books*). Аталған топқа жататын сөздер нақты сандық ұғымды білдіріп (*жүз, мың*), жинақтық қызметін атқарады. Ағылшын тілінде де сан есімдерді жіктеуде бірізділік жоқ. Ғалымдардың зерттеуінде көбінесе қолданыс тапқан есептік сан есім болып табылады. Есептік сан есім зат есіммен тіркесіп заттың нақты санын білдіреді. Мысалы: *one book*.

Кең таралған көптеген фразеологиялық сөздіктерде тілші-ғалымдар, ең алдымен, басқа көрсеткіштерден гөрі, орамдардың идиомалылық дәрежесін

басшылыққа алады. Осыдан келіп фразеологизмдерге тұрақтылығы әр түрлі дәрежеде келетін фразеологиялық тіркестер, бейнелі орамдар, тұрақты теңеулер, сөздік клишелер, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер жатқызылады.

Қорытындылай келе, жалпы қазақ-ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер қоры кең ауқымда зерттелгенімен, қазақ және ағылшын тілдері сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдердің тілдегі көрінісін, ортақ тұстарын, дара белгілерін, тұрақты тіркес ретінде тілде қалыптасуының себеп-салдарын салғастыра зерттеу - отандық тіл білімінде әлі қолға алына қоймаған тың дүние. Сонымен қатар ағылшын тілінде де сан сыңарлы фразеологизмдердің зерттелу ауқымы өзге ұйытқы сөздерге қарағанда тар екендігі байқалады.

Фразеологиялық комбинациядағы санды қайта түсіндіру семантикалық модификацияға әсер етеді, сандық мәннің жоғалуына және фразеологиялық бірліктің сапалық бағалау өрісіне өтуіне ықпал етеді, мысалы.: ағылш. - To put two and two together – “қорытынды жасау”, as clear as two and two makes four – “ақ күн сияқты анық”, no two ways about it – “екінші жол жоқ”, to drink like seven lords - “шошқа сияқты мас болу” [10, 15 б.].

Орыс халқы үшін сандар әрқашан үлкен маңызға ие. Ежелгі халықтар сандарға жасырын мағына берді. Тоғыз саны сиқырлы болып саналды, ал тоғызыншы білік өлім қаупі, қорқынышты, еңсерілмейтін күштің ең жоғары көтерілуі. Тоғызыншы біліктің бейнесі ежелгі халықтық нанымнан туындайды, бұл теңіз дауылының уақыты тоғызыншы толқын ең қауіпті, көбінесе өлімге әкеледі. Орыс тілінде көптеген фразеологиялық бірліктер бар, мұнда бейнелі өрнектің құрамдас бөліктерінің бірі сан болып табылады:

Ноль саны бар фразеологиялық бірліктер

Нөлдік назар-назар аудармау.

Нөлден бастау-бәрі басынан бастап.

Бір саны бар фразеологиялық бірліктер

Біреуі саусақ сияқты – жалғыз.

Бір аршинге өлшеу - әртүрлі адамдарды, құбылыстарды, жағдайларды және т.б. бағалауға жақындау.

Бір тіс үшін - өте аз тамақ туралы.

Бір өріс жидек - рухында, мінез-құлқында немесе позициясында мүлдем ұқсас.

Екі саны бар фразеологиялық бірліктер

Екі майданда - бір уақытта екі түрлі іс-әрекетті орындау.

Екеуінде-жасая.

Әже екі рет айтты - белгісіз іс туралы, оның жетістігі үлкен мәселе.

Екі қоянның артында - бірден бірнеше мақсатқа жетуге тырысатын және сәтсіздікке ұшыраған адам туралы, жетістікке жету.

Үш саны бар фразеологиялық бірліктер

Үш қораппен тоқу - көптеген мүмкін емес, жағымсыз немесе өтірік айту.

Үш ағынга жылау - жылау.

Төрт саны бар фразеологиялық бірліктер

Төрт қабырғада - көшеге шықпай, қандай да бір бөлмеде уақыт өткізу.

Барлық төрт жағынан - әлдеқайда алыс (олар біреуді көргісі келмегенде осылай дейді).

Бес саны бар фразеологиялық бірліктер

Арбадағы бесінші доңғалақ мүлдем қажет емес нәрсе туралы.

Сіздің бес саусағыңыз сияқты - бір нәрсені білу өте жақсы.

Бес минуттық жаяу - өте жақын.

Алты саны бар фразеологиялық бірліктер

Алты-адам жүгіруде.

Жеті саны бар фразеологиялық бірліктер

Желедегі жетінші су өте алыс туыстар.

Жеті мөрге арналған кітап - немесе тыйым салынған білім туралы.

Жеті шақырым желе нан үшін - өте қажетсіз алысқа барыңыз.

Маңдайдағы жеті жіп - өте ақылды.

Сегіз, тоғыз, он сандары бар фразеологиялық бірліктер және т. б.

Әлемнің сегізінші кереметі - ерекше, көрнекті нәрсе.

Тоғызыншы білік-бір нәрсенің ең күшті көрінісі.

Оныншы іс - Маңызды емес, екінші нәрсе туралы.

Алға жүз ұпай беру-кез-келген нәрседен асып түсу.

Жүзден бір-біріне-үлкен ықтималдықпен болуы мүмкін нәрсе туралы.

Отызыншы патшалық. Отызыншы патшалық-өте алыс жер туралы, орыс ертегілерінде - өте алыс ел, жер.

Фразеологизмдегі ең көп таралған сандардың бірі - бір. Мұнда ол аз мөлшерді, ұқсастықты, жалғыздықты білдіреді, в один голос «одновременно, все вместе»; все как один «все без исключения»; один на один «наедине, с глазу на глаз».

Фразеологизмдердің құрамында жиі кездесетін санның бірі - жеті саны және жетінші деген реттік нұсқасы. Орыс халқының дүниетанымы бұл санмен, кейбір зерттеушілердің пікірінше, көбінесе, бір нәрсенің құрамы толық екенін көрсету мақсатында қолданылады, мысалы: на семи ветрах «расположенный на пересечении всех дорог»; семи пядей во лбу «очень умный»; на седьмом небе «безгранично счастлив».

Орыс тіліндегі рефлексия тұрғысынан сандарды зерттеу, сан ұғымының этномәдени, психикалық ерекшеліктері тек лингвистер таррапынан ғана емес, сонымен қатар психологтар, этнологтар, мәдениеттанушылар,

тарихшылар, математиктер, философтар тарапынан зерделенуде. Мәдени жүйеде сандар бар символдар қосымша, символдық мағыналар болып табылады. Әр санның өзіндік символикасы бар, әдетте әр түрлі мәдениеттер сәйкес келмейді. Абстрактілі сандық немесе реттік емес халық мәдениеті тіліндегі мағыналар, белгілі бір қосымша болып табылады, белгілі бір коннотацияны алады, бағалау объектісіне айналады.

Сандардан тұратын фразеологиялық бірліктердің компоненттері семантикалық түрлендіруге қабілетті, олар репродуктивтілікке, құрылымдық компоненттердің тұрақтылығына, мәннің тұтастығына тән. Осы белгілердің барлығы фразеологизмді сөзбен жақындастырады. Еркін тіркестердегі сандар нақты объектілермен байланысты, олардың нақты немесе шамамен санын көрсетеді. Сандардың мағынасына, фразеологиялық тіркес жағдайында олардың аудармасына қоршаған ортаның компоненттері әсер етеді: қиылысу және олардың мағыналарын бірлік семантикасына қосу. Фразеологиялық бірліктердің жалпы мағынасы құрамдас мәндердің жиынтығымен анықталады [11, 51 б.].

Ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктері сандық және сапалық бағаларды білдіреді. Фразеологиялық тіркестегі сандардың семантикалық модификациялары ұғымдық сандық мазмұннан сандық денотаттардың толық жоғалуына және сапа сандарын алуға ауысады. Егер сандық компонент сандық мәнді сақтаса, онда фразеологиялық бірлік квантитативті мәнді жүзеге асырады, егер сандық компоненттің десемантизациясы орын алса – фразеологиялық бірлік квалитативті, яғни сапалық мәнді жүзеге асырады. Метафора ретінде фразеологиялық бірліктер объектілерді номинациялауға, көркем образдар жасауға және сараланған функцияны жүзеге асыратын жаңа лексикалық бірліктерді құруға қызмет етеді [12, 72 б.].

Қазақ тіліндегі фразеологизмдерге арналған зерттеулердің негізін құрайтын ғылыми еңбектер белгілі ғалымдар Ә.Қайдаров, Р.Сыздық, Қ.Өмірәлиев, М.Балақаев, Ә.Айтбаев, Е.Жанпейісов, Н.Уәлиев, Ж.Манкеева, Г.Смағұлова, Г.Қосымова, С.Сатенова, Б.Қасым, М.Атабаева және т.б. еңбектеріне сүйене отырып, фразеологизмдердің ұлттық код контекстіндегі қызметі мен мағынасы жіктелгенін ғылыми мақалаларда да шолу жасалған. Ғылыми мақалада мәдени ұлттық танымдық ерекшеліктердің тарихпен, әлеуметтік мәселелермен ұштасуы тек тіл арқылы танылатыны мазмұнында көрініс тапты. Ұлттың бүкіл өмірін қамтитын фразеологиялық тіркестердің ұлттық құндылықтарды бейнелейтін мысалдары өте көп зерттелуде. Олардың барлығында қазақ ұлтына тән ғана қасиеттерді тұрақты қолдану нәтижесі тілдік құралдардың белгілі стилистикалық экспрессиялық мәнге бояуға ие болатынын, кейіннен тұрақтылық сипат алады. Қазіргі таңда қазақ мәдениетіндегі көшпелі халықтың жүріп өткен жолы дүниетанымы, ойлау жүйесі, рухани байлық

тұрмыс салты, дәстүрімен бірге танылатын сөз өнерінің қырлары кеңінен ашыла түсуде [13, 147 б.].

Шығу тегі бойынша кейбір фразеологиялық бірліктер дұрыс орысша, ал басқалары қарызға алынған. Мысалы, ежелгі грек философы Аристотель аспан Жұлдыздар мен планеталар орналасқан жеті қозғалмайтын кристалды сфералардан тұрады деп есептеді. Сондықтан Жетінші аспан оның періштелері мен жұмағы болды, ал жетінші аспанда сезіну фразеологизмі шексіз бақытты, терең қанағаттануды білдіреді [14, 11 б.].

Фразеологиялық контекстегі сандар өзгертіліп, жаңа мағыналарға ие болады. Сандардың объективті мәні лексикографиялық дереккөздерде иллюзиялық болып табылады, ол өлшем мен салмақ сөздерінің, санау сөздерінің және басқа квантитативті бірліктердің материалында жанама түрде көрінеді. Сандық компоненттердің десемантизациясы әр түрлі деңгейдегі сандармен тіркестерде арнайы ұсынылған сандық контрастты белгілеу кезінде байқалады. Сонымен фразеологиялық тіркесте көп мағынаны білдіру кезінде жоғары ретті сандар қолданылады, керісінше, мән кіші дәрежелі сандармен аз ұсынылады, мысалы: миллион және бір – “өте көп”, thousand smiles – “көп күлімсіреу”, to thousand – “өте сирек”. Фразеологиялық орта сандық номинациялар фактілерінің шынайылығын бұзады, сандық бейнені бұзады және асыра сілтеуді білдірудің бағалау құралы ретінде әрекет етеді.

Жүргізілген талдау қазақ және орыс тілдерінде «бір», «екі», «үш» және «бес» сандарынан тұратын фразеологиялық бірліктер кеңінен кездесетін анықтауға мүмкіндік берді. ФБ құрамында ‘бір’ және ‘екі’ сандары жиі кездеседі. Қазақ және орыс тілдерінің ФБ мағыналарының ең көп сәйкес келуі фразеологиялық бірліктерде ұқсастық және қарқынды әрекет мәндері енгізілген бір компонентпен анықталды.

Барлық үш тілде де «бір» санмен кездесетін көптеген фразеологиялық бірліктер бар. Орыс тілінде: *бір дауыста, бір тісте, бір аяғы қабірде, бір тарақтың астында*. Қазақ тілінде: *бір үздік нан, бір ауыз сөз, бір аяққа тұру, бір күндік еңбек*. Ағылшын тілінде: *one too many, one of a kind, all in one, one for the road, one in a million*. Әр түрлі мәдениеттердің фразеологизмдеріндегі “бір” саны осы халықтардың дәстүрлерімен, менталитетімен және тарихи аспектілерімен тығыз байланысты символизмде көрінеді. Оның бастапқы, жалғыз немесе бірегей элемент ретінде қабылдауы ұлттық дүниетанымның ерекшеліктерін көрсететін тұрақты өрнектерге енеді.

Орыс мәдениетінде “бір” көбінесе жалғыздықпен, өзін-өзі қамтамасыз етумен немесе бірегейлікпен байланысты. Мысалы, “один в поле не воин» (майданда жалғыз жауынгер емес) өрнегі орыс мәдениетінің ұжымшылдығына баса назар аударады, мұнда сәттілік қоғамдастықтың қолдауымен жиі байланысты. Сонымен қатар “миллионға бір” тіркесі

сирек кездесетін және ерекше нәрсеге таңдануды көрсетеді, бұл сонымен қатар орыс дәстүрлерінің жалпы массаның фонында бірегейлікті көрсету қабілетін көрсетеді.

Қазақ мәдениетінде «бір» саны бірлік пен бірлігі идеясымен байланысты. «Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығару» (бір мезгілде әрекет ету, біртұтас бірлік) өрнегі өмір сүру үшін ұжымдық өзара іс-қимылды талап ететін көшпелі өмір салтына байланысты бірлескен күш-жігердің маңыздылығын білдіреді. Сонымен бірге «бір» мағынасы даралықты білдіруі мүмкін, бірақ бұл даралық жалпы игілікке қызмет ету объективі арқылы қарастырылады.

Ағылшын тілінде «one», әсіресе батыстық дүниетанымға тән индивидуализм контекстінде күшті символдық мағынаға ие. «One man show» тіркесі адам тапсырманы жалғыз өзі шеше алатын кезде толық тәуелсіздік идеясын бейнелейді. Алайда «no one is an island» өрнегі өзара әрекеттесудің маңыздылығын түсінуді көрсетеді, бұл жекелікке қарамастан, қауымдастық пен өзара көмектің маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша әр мәдениеттің фразеологизмдеріндегі «бір» санын және онымен байланысты бейнелерді таңдау тарихи жағдайлармен, дәстүрлермен және дүниетаныммен анықталады. Орыс мәдениетінде ұжымшылдық пен бірегейлікке, қазақ мәдениетінде - бірлік пен үйлесімділікке, ал ағылшын мәдениетінде - жекелікке және тәуелсіздік пен өзара әрекеттестік арасындағы тепе-теңдікке баса назар аударылады.

Орыс тілінде Жеті санынан тұратын фразеологизмдер уақыт семантикасын білдіреді. Мысалы: *Семь лет не виделись, а сошлись — и 88 говорит нечего; Семь лет, как видел коровий след, а все молоком отрыгается; Семь лет молчал, на восьмой вскричал; Семь лет мак не родил, а голода не было; Семь лет маку недород, а голода не было; Семь лет работают, а спать - на себя; Не хвались женой в семь ден, а хвались в семь лет.*

Орыс тілінде жеті санынан тұратын жеті түрлі элементі бар фразеологизмдер де кездеседі, онда біреуі жеті элементтің жиынтығын «жабатын» сандық қатардың элементі ретінде әрекет етеді: *семь бед - один ответ; семь раз примерь, один раз отрежь; семь раз доверься - один проверься.*

Сонымен қатар орыс тілінде жеті саны адамның жағымсыз физикалық күйін, сондай-ақ осы жағдайды тудыратын әрекеттерді күшейтеді. Мұндай жағдайларда жеті саны көбінесе физиология мен соматика лексикасымен біріктіріледі: *до седьмого пота «до крайнего утомления, до полного изнеможения (работать, трудиться)»; сгонять семь потов, семь шкур спускать (с кого) «изнурять, изматывать тяжелой работой».*

Қырық санына байланысты фразеологиялық бірліктер орыс тілінде санаулы. Зерттеу барысында төмендегідей фразеологизмдерді кездестірдік:

Сорок сороков – өтекөп, шексіз мөлшер мағынасын білдіреді. Зерттеушілердің айтуы бойынша, бұл православиелік шіркеулердің көптігімен байланысты пайда болған. Мәскеу бір кездері 1600-ден астам шіркеуімен танымал болған, осының негізінде «Москва – город сорока сороков (церквей)» тұрақты тіркесі қалыптасқан. Сонымен бірге қайтыс болған адамның қыркы секілді христиандық дәстүр негізінде «сорок дней» тіркесі кездеседі, айта кету керек дәл осы дәстүр қазақ танымына да тән дәстүр.

Сонымен бірге орыс тілінде жүз (сто) санымен кездесетін фразеологиялық бірліктер аз болса да кездеседі, бірақ бұл санның ешқандай символдық мағынасы жоқ, тек «көп, ұзақ» мағынасын ғана білдіреді, мысалы *сто голов – сто умов, не имей сто рублей, а имей сто друзей*. Біреуден анағұрлым алда болу мағынасында «*Дать сто очков*» (*значительно превосходить кого-либо в чем-либо*) фразеологизмін кездестіруге болады. Сол сияқты «Сто к одному» фразеологиялық бірлік те «о чём-то, что может произойти с большой степенью вероятности» мағынасында кездеседі. Осы көп, ұзақ мағыналарын білдіретін төмендегідей фразеологиялық бірліктерді кездестіруге болады: *В добрую голову – сто рук; Для матери ребенок до ста лет ребенок; Ехать за сто верст киселя хлеба; Живи просто, проживешь со сто; За доброго человека сто рук*;

Ал мың санына қатысты фразеологиялық бірліктер орыс тілінде жоқтың қасы. Зерттеу барысында «*Руки поборют одного – знание поборет тысячу*», қазақ тілінде мағыналас «*Білекті бірді, білімді мыңды жығар*» мақалы кездеседі. Сонымен бірге «*Тысячи извиний*», «*Тысячи чертей*» сияқты тіркестер кездесті. Бұдан байқағанымыз – орыс тілінде мың саны көбейтуді, асыра сілтеуді, эмоционалдық әсерді күшейту мақсатында қолданылады.

Фразеологиялық бірліктер тарихи шындықпен және мәдени тәжірибемен тығыз байланысты. Мысалы, қазақ тілінде «жеті ата» өрнегі ата-бабалар туралы есте сақтаудың маңыздылығын көрсетеді, ал орыс мақал-мәтелдері көбінесе практикалық логика мен тұрмыстық шындықты көрсете отырып, сандар арқылы халықтық даналықты жеткізеді. Батыс мәдениетінде фразеологиялық бірліктер көбінесе әмбебап сипатқа ие, бірақ сонымен бірге «жеті» санындағыдай христиандық дәстүрмен байланысын сақтайды.

Сандардың әмбебап рөліне қарамастан, әр тілдегі фразеологиялық бірліктер әлемнің ерекше бейнесін жасайды. Олар тек мағынаны ғана емес, сонымен қатар ана тілінде сөйлейтіндерге түсінікті мәдени кодтарды да жеткізеді. Мысалы, орыс мәдениетіндегі «бес» саны бағалау жүйесімен, қазақ тілінде - байлық пен қадір-қасиет ұғымымен, ал ағылшын тілінде күнделікті үйлесімділік пен жайлылықпен байланысты.

Фразеологиялық бірліктер әлемнің тілдік бейнесін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Фразеологиялық бірліктерді талдау арқылы

адамдардың сандарды, оқиғалар мен құбылыстарды қалай қабылдайтынын көруге болады. Сонымен фразеология - бұл тілдің көрінісі ғана емес, сонымен қатар халықтарды сандар сияқты әмбебап категориялар арқылы біріктіретін, бірақ мәдени мазмұн арқылы олардың бірегейлігін ашатын ұлттық ерекшеліктерді беру құралы.

Қорытынды

Тілімізде жиі кездесетін сан атауларының астарындағы материалдық және мәдени ұғымдарды қазіргідей рухани жаңғыру тұсында лингвомәдениеттанымдық аспектіде қарастыру – антропоэзектік зерттеулердің өлшемдеріне сай келеді.

Сандар тілден де бұрын пайда болған категория болғандықтан дүниенің мифтік бейнесін жасауда маңызды рөлге ие екендігі көрсетілді. Халықтық дәстүрде сандар белгілі бір ұғымды символдауда, белгілі бір ақиқат дүниені танытушы эталоны болуда, мәдени мағынасын білдіруде белсенді қолданылатындығы бағамдалды.

Орыс тілінде жеті саны бар фразеологиялық бірліктердің көп кездеседі. Орыс тілінде жеті саны бар фразеологиялық бірліктердің ең көп саны мәдени және тарихи ерекшеліктермен байланысты. Христиан дәстүрінде жеті саны қасиетті болып саналады және толықтығын және кемелдігін білдіреді. Бұл сан киелі кітап мәтіндерінде, сондай-ақ әртүрлі діни және мистикалық ілімдерде жиі қолданылады. Ағылшын тілінде екі саны бар фразеологиялық бірліктердің ең көп болып келеді.

Сандардың символдық мағынасына ерекше назар аударылады. Мысалы, көптеген тілдердегі «жеті» саны фразеологизмдерде белсенді қолданылатын қасиеттілікпен немесе кемелділікпен байланысты. Сандардың семантикасын зерттеу фразеологиялық бірліктердің құрылымы мен қызметін түсінуді тереңдетіп қана қоймай, сонымен қатар оның сөйлеушілерінің дәстүрлері мен дүниетанымын көрсететін тілдің мәдени ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сол сияқты аталған тілдерде мағыналас фразеологизмдердің кездесетіні де байқалды. Алайда олар аударма негізінде қалыптасқан немесе адамзатқа ортақ түсініктер негізінде әр ұлтқа тән фразеологизмдер ме, оны зерттеу алдағы уақыттың еншісінде.

Сонымен ел аузындағы қырыққа қатысты сөз орамдары халықтың мифологиялық санасында киелі қасиетке ие ерекше сан түрінде қалыптасқандығын байқатады. Қазақ мәдениетінде жүз символикалық сан ретінде бата, тілектерде жиі айтылған.

Жүздің өзі баянды өмір тілеу үшін қолданылса, бес жүз – малдың байлығын берсін деген мағынада қолданылған.

Қазақ дүниетанымындағы мыңдық моделінің мәдени-семантикалық кодын былайша ашуға болады: мың ұғымы көп, ұзақ ұғымдарының жоғарғы

шыңына қолданылатын атау. Мың айтса да түсінбейсің. Реалды семасында мың рет айтылмайды. Бірақ көп рет, қанша рет, бірнеше рет қайталағанның ең жоғарғы көрсеткішін білдіру үшін мың саны таңдалған.

Қазақ мәдениетінде бір мен мың сандары екі кіші және ең үлкен сандар шегі болғаны айғақталды. Осы дәстүрі әлі күнге дейін жалғасып келе жатқаны байқалды. Оның басты себебі тілге сіңген мәдени мазмұнның өзгермеуі, стереотиптің бұзылмауы деп қабылдау қажет. Расымен мың адамның ісін бір адам бітірді деп салыстырмалы түрде айтатынымыз шындық. Мұндағы көп адам орнына миллион емес, мыңның таңдалуы қазақ мәдениетіндегі ең жоғарғы сандық көрсеткіштің идеалы - мың саны екенін байқатады.

Қорытындылай келе, қазақ ұғымында киелі сандардың алатын орны ерекше болғандығын атап өтіп, сондай-ақ бұл сандардың тек сан есім ретінде ғана қолданылмай, белгілі бір сөздің атауы ретінде де қолданылғанын аңғарамыз. Орыс тілінде де киелі сандардың өзіндік ерекшеліктері байқалды. Ағылшын тілінде киелі сандардың мүлдем жоқтығы байқалды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М. Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
- [2] Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы, 2007. – 800 б.
- [3] Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа, Язык и культура. 1996. – 284с.
- [4] Кәріпжанова А.О. Фразеологиялық коннотацияның прагматистикасы (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармалары бойынша): 10.02.02 – қазақ тілі филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2010. – 32б.
- [5] Мықтыбаева, Т.Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік фразеологизмдердің коннотативтік семантикасы: автореферат. – А. 2015. –
- [6] Багаутдинова, Г.А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»— Казань, 2006. <http://vak.ed.gov.ru/announcements/filolog/BagautdinovaGA.doc>
- [7] Бекишева Б. Қазақ-ағылшын фразеологизмдеріндегі «адам» концептісі // Қазіргі заманғы ғылымның өзекті мәселелері. – Польша, 2013. – 106 б.
- [8] Tyler E.D. Primitive culture. – London: Murray, 1991. – Vol. 1. –XII. – 502 p.
- [9] Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М., 1986. – 336 с.

[10] Исина Г.И. Фразеологические сравнения в современном английском языке. – А. 2018. – 124 с .

[11] Керимзаде Неджат М.К. Фразеологическая деривация (английский язык): дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. – М., 1984. – 200 с.

[12] Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілірі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 196 б.

[13] Қоянбекова, С.Б., Сатинбекова, М.М., Кубдашева, К.Б., Нұрмұхаметова, Қ.Т. Экспрессивтік стилистика: қазақ тіліндегі фразеологизмдердің ұлттық кодтағы лингвомәдени парадигмалар // «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – Том 74 № 3. – 498б. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1692/439>

[14] Демеубекова, К.К. Фразеологизмы как инструмент распознавания народной культуры // «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2021. – Том 62. №3 . – 125б. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2021.62.3.001>

REFERENCES

[1] Babkin A.M. Russkaja frazeologija, ee razvitie i istochniki [Russian phraseology, its development and sources]. – L.: Nauka, 1970. – 263 s. [in Rus.]

[2] Кеңесбаев І. Frazeologialyq sözdik [Phraseological dictionary]. – Almaty, 2007. – 800 b. [in Kaz].

[3] Telija V.N. Russkaja frazeologija: semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty [Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. - M.: Shkola, Jazyk i kul'tura. 1996. – 284 s. [in Rus.]

[4] Kärіpjanova A.O. Frazeologialyq konnotasianyñ pragmastilistikasy (Mäshür Jüsip Köpeiüly şyğarmalary boıynşa) [Pragmastilistics of phraseological connotation (based on the works of Mashkhur Zhusip Kopeevich)]: 10.02.02 – qazaq tılı filologıa ğylymdarynyñ kandidaty ğylymi дәреjesin alu üşin daiyndalğan disertasiyanıñ avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 32b. [in Kaz].

[5] Myqtybaeva T.J. Qazaq jäne aǵylsyn tilderindeǵı animalistik frazeologizmderdıñ konnotativtik semantıkasy [Animalistic in Kazakh and English connotative semantics of phraseologisms]: 10.02.20. avtortferat. – A., 2015. [in Kaz].

[6] Bagautdinova G.A. Chelovek vo frazeologii: antropocentricheskij i aksiologicheskij aspekty [Man in Phraseology: anthropocentric and axiological aspects]: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni d-ra filol. nauk: spec. 10.02.20 «Sravnitel'no-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostovitel'noe jazykoznanie. – Kazan', 2006.<http://vak.ed.gov.ru/announcements/filolog/BagautdinovaGA.doc> [in Rus.]

[7] Bekişeva B. Qazaq-ağylşyn frazeologizmdesindegi «adam» konseptisi [“Man” in Kazakh-English phraseology concept] // Qazırgı zamanǵy ǵylymnyń ózektı máseleleri. – Pölşa, 2013. – 106 b. [in Kaz].

[8] Tyler E.D. Primitive culture. – London: Murray, 1991. – Vol. 1. – XII. – 502 p.

[9] Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka [Modern English Phraseology Course]. – M., 1986. – 336 s. [in Rus.]

[10] Isina, G.I. Frazeologicheskie sravnenija v sovremennom anglijskom jazyke [Phraseological comparisons in modern English]. – A. 2018. – 124s. [in Rus.]

[11] Kerimzade Nedzhat, M.K. Frazeologicheskaja derivacija (anglijskij jazyk) [Phraseological derivation (English)]: dis. ... kandidata filol. nauk: 10.02.04. – M., 1984. – 200 s. [in Rus.]

[12] Smaǵūlova G. Maǵynalas frazeologizmderdıń űlttyq-mädeni akpektılırı [National and cultural expressions of semantic phraseology]. – Almaty: Ǵylym, 1989. – 196 b. [in Kaz].

[13] Qoianbekova, S.B., Satinbekova, M.M., Kubdaşeva, K.B., Nürmūhametova, Q.T. Expressive Stylistics: linguocultural paradigms in the National Code of phraseology in the Kazakh language // «Abylai han atyndaǵy QazHqjäneÄTU Habarşysy, «Filologia ǵylymdary» seriasy. – 2024. - Tom 74 №3. – 498b. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.008> [in Kaz].

[14] Demeubekova K.K. Phraseological units as a tool for recognizing folk culture // «Abylai han atyndaǵy QazHqzhäneÄTU Habarshysy, «Filologija rylymdary» serijasy. – 2021. – Tom 62 № 3. - 125b. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2021.62.3.001> [in Rus.]

ВЫРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО БЫТИЯ И КУЛЬТУРЫ: В КОНТЕКСТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ЧИСЛИТЕЛЬНОГО (НА МАТЕРИАЛЕ КАЗАХСКОГО, РУССКОГО, АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

* Мулкаманова А.Ж.¹, Салихова А.З.²

*¹ Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова
Актобе, Казахстан

² Атырауский университет имени Халела Досмухамедова
Атырау, Казахстан

Аннотация. В данной статье проанализированы различия и особенности фразеологизмов, имеющих в структуре имена числительные в казахском, русском и английском языках. Цель научного исследования – изучение национального культурно-познавательного характера фразеологизмов с именем числительным в названных языках. Основные

направления нашей работы – расширение сферы таких областей науки, как сравнительно-сопоставительное языкознание, лексикология, фразеология, лингвокультурология.

Научная значимость нашей исследовательской работы заключается в том, что исследование как основа национальных ценностей во фразеологизмах, свойственных каждой нации, является актуальным научным направлением, позволяющим глубже изучить взаимосвязь языка и культуры, национального познания, а также межкультурного понимания. Это исследование вносит важный вклад не только в область языкознания, но и в область этнолингвистики, культурологии, переводоведения.

Методологическую основу исследования составляют сравнительные и сопоставительные, лексикографические методы. Проводится семантический анализ фразеологизмов, содержащих в своем составе имена числительные.

В результате изучения фразеологизмов с именем числительным в трех языках был сделан следующий вывод: несмотря на то, что общий фонд фразеологизмов в казахском, русском, английском языках достаточно широко изучен, установлено, что сравнительное изучение особенностей языкового проявления, общих черт, индивидуальных особенностей, причин и следствий образования фразеологических единиц в указанных языках как устойчивых сочетаний является новым достижением, которое еще не проводилось в отечественном языкознании. Это также послужило основой для определения общечеловеческих и национальных особенностей. С помощью фразеологизмов, имеющих в каждом языке, появляется возможность сравнить особенности мировоззрения народа.

Несмотря на то, что на сегодняшний день проводится достаточно исследований по новым направлениям языкознания, сравнительное, сопоставительное изучение данной проблемы показывает ценность изучения фразеологизмов с именем числительным. Статья может быть использована в учебном процессе в качестве теоретического и практического материала по дисциплинам «Сопоставительное языкознание», «Лингвистические проблемы перевода».

Практическая значимость выводов исследования заключается в том, что результаты сопоставления фразеологизмов с именем числительным в казахском, русском и английском языках позволяют понять связь фразеологизмов в языке с культурной жизнью наций, дифференцировать их смысловые, структурные особенности, выявить основные типологические особенности.

Ключевые слова: фразеологизмы с именем числительным, фразеологические единства, устойчивые словосочетания, нумеративы, национальная культура, культурно-познавательные, лингвокультурология, семантикасы

**MANIFESTATION OF NATIONAL IDENTITY AND CULTURE:
IN THE CONTEXT OF NUMERAL PHRASEOLOGY
(BASED ON MATERIALS OF KAZAKH, RUSSIAN, ENGLISH)**

* Mulkamanova A.¹, Salikhova A.Z.²

¹ K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

² Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

Abstract. This article analyzes the differences and peculiarities of phraseological units with numerals in the structure of names in Kazakh, Russian and English. The purpose of the scientific research is to study the national cultural and cognitive character of phraseological units with a numeral name in these languages. The main directions of our work are the expansion of the scope of such fields of science as comparative linguistics, lexicology, phraseology, linguoculturology.

The scientific significance of our research work lies in the fact that research as the basis of national values in phraseological units peculiar to each nation is a relevant scientific field that allows for a deeper study of the relationship between language and culture, national cognition, as well as intercultural understanding. This research makes an important contribution not only to the field of linguistics, but also to the field of ethnolinguistics, cultural studies, and translation studies.

The methodological basis of the research consists of comparative and comparative lexicographic methods. The semantic analysis of phraseological units containing numerals is carried out.

As a result of studying phraseological units with a numeral name in three languages, the following conclusion was made: despite the fact that the general fund of phraseological units in Kazakh, Russian, and English has been widely studied, it has been established that a comparative study of the features of linguistic manifestation, common features, individual characteristics, causes and consequences of the formation of phraseological units in these languages as stable. This is a new achievement that has not yet been carried out in Russian linguistics. It also served as a basis for defining universal and national characteristics. With the help of phraseological units available in each language, it becomes possible to compare the features of the worldview of the people.

Despite the fact that enough research is currently being conducted on new areas of linguistics, a comparative study of this problem shows the value of studying phraseological units with a numeral name. The article can be used in the educational process as theoretical and practical material in the disciplines of Comparative Linguistics, Linguistic Problems of Translation.

The practical significance of the research findings lies in the fact that the results of comparing phraseological units with a numeral name in Kazakh, Russian and English make it possible to understand the connection of phraseological

units in the language with the cultural life of nations, differentiate their semantic, structural features, and identify the main typological features.

Keywords: phraseological units with a numeral name, phraseological units, stable phrases, numeratives, national culture, cultural and cognitive, linguoculturology, semantics

Мақала түсті: 11 ақпан 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Мүлкаманова Айгерім Жарылғасынқызы – «Филология» ББ 3 курс докторанты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Салихова Айымгул Зинелгабиденовна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан, e-mail: aimgul__1974@mail.ru

Информация об авторах:

Мүлкаманова Айгерім Жарылғасынқызы – докторант 3-го курса ОП «Филология», Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Салихова Айымгул Зинелгабиденовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Атырауский университет имени Халела Досмукхамедова, Атырау, Казахстан, e-mail: aimgul__1974@mail.ru

Information about the authors:

Mulkamanova Aigerim Zharylgassynkyzy – PhD doctoral student of the 3rd course EP “Philology”, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Salikhova Aiymgul Zinelgabidenovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, e-mail: aimgul__1974@mail.ru